

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Z OBSAHU:

- DANGLOVÁ, O.: Rurálna komunita v transformácii
FALŤANOVÁ, E.: Poľnohospodárske robotníctvo ako sociálny fenomén
MACHO, P.: Štefánik ako symbol a mýtus v historickom vývoji
VANOVIČOVÁ, Z.: Milan Rastislav Štefánik v ústnej tradícii na Slovensku
IVANOVA, R.: Bulharská etnológia a výzva do 21. storočia

Na obálke:

*1. strana: Ilustrácia z publikácie Júliusa Bodnára: Dr. Milan Rastislav Štefánik.
Československý národný hrdina, jeho život a dielo. Bratislava 1921*

Preklady: Zuzana Búriková

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.elis.sk>

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

REDAKČNÁ RADA

Lubica Droppová, Gyivicsán Anna (MR), Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR)

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- D a n g l o v á, Oľga:** Rurálna komunita v transformácii..... 279
- F a l ť a n o v á, Ľubica:** Poľnohospodárske robotníctvo ako sociálny fenomén..... 300
- M a c h o, Peter:** Štefánik ako symbol a mýtus v historickom vývoji..... 314
- V a n o v i č o v á, Zora:** Milan Rastislav Štefánik v ústnej tradícii na Slovensku..... 328

VYHRADENÉ PRE

- B e ň u š k o v á, Zuzana:** Bulharská etnológia v súčasnosti..... 341

DISKUSIA

- Rozhovor s Prof. Dr. Radost Ivanovou (Zuzana B e ň u š k o v á)..... 344
- I v a n o v a, Radost:** Bulharská etnológia a výzva do 21. storočia 348

MATERIÁL Y

- Vasyl Domanyckij a jeho kniha o Slovákoch zo zač. 20. stor. (Mikuláš M u š i n k a)... 355
- Podiel Slovenska na výskume krajín Ázie a Afriky (Viktor K r u p a)..... 368

ROZHĽADY - SPRÁVY - GLOS Y

- Pozdrav p. riaditeľke Božene Filovej (Milan L e š č á k, Zora V a n o v i č o v á)... 374
- K sedemdesiatinám Richarda Jeřábka (Marta P a s t i e r i k o v á)..... 376
- Životné jubileum PhDr. Pavla Kuku, CSc. (Ľubica M i ľ a n o v á)..... 381
- Vinšovanie k 70. narodeninám PhDr. Viery Valentovej, CSc. (Viera N o s á ľ o v á)... 383

- Jubilantka Oľga Danglová (Juraj Z a j o n c)... 384
- Tradičná ľudová kultúra na pôde Národného osvetového centra (Eleonóra K l e p á č o v á)..... 393
28. Etnomuzikologický seminár (Juraj Z a j o n c)..... 394
- Výstava o Istrii pred bránami Bratislavy (Igor T h u r z o)..... 397
- Výstava o bývaní gemerských Rómov (Igor T h u r z o)..... 398
5. medzinárodný letný seminár pre študentov etnológie v Maďarsku (Imrich T ó t h).... 399
- Obnova vidieka predmetom konferencie (Igor T h u r z o)..... 401
- ŠVOČ - celoslovenské kolo súťaže (Dana J a v o r s k á)..... 401

RECENZIE - ANOTÁCIE

- Jeřábek, R.: Počátky národopisu na Moravě (Ján M i c h á l e k)..... 403
- Sopoliga, M.: Tradície staviteľstva a bývania na Slovensku (Juraj P o d o b a)... 404
- Botík, J.: Slovenskí Chorváti (Viera U r b a n c o v á)..... 407
- Salner, P.: Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou (Zora V a n o v i č o v á)... 410
- Paríková, M.: Reemigrácia Slovákov z Maďarska v r. 1946-48 (Silvia L e t a v a - j o v á)..... 412
- Gašparíková, V.: Slowakische Volksmärchen (Gabriela K i l i á n o v á)..... 414
- Szent és Profántkozott a Szeged (Imrich T ó t h)..... 415

CONTENTS

STUDIES

D a n g l o v á, Oľga: Rural community in the process of transformation.....	279
F a l ě a n o v á, Ľubica: Agricultural Labourers as a Social Phenomenon.....	300
M a c h o, Peter: Štefánik als Symbol und Mythos in der historischen Entwicklung.....	314
V a n o v i č o v á, Zora: Milan Rastislav Štefánik in the Slovak Oral Tradition.....	328

RESERVED FOR

B e ň u š k o v á, Zuzana: Bulgarian ethnology in our days.....	341
--	------------

DISCUSSION

Interview with Prof. Dr. Radost Ivanova (Zuzana B e ň u š k o v á).....	344
I v a n o v a, Radost: Bulgarian ethnology and challenge of the 21st century.....	348

MATERIALS

Vasyl Domanyckyj and his book about Slovaks from the beginning of the 20th century (Mikuláš M u š i n k a).....	355
Contribution of Slovakia to the research of Asia and Africa (Viktor K r u p a).....	368

NEWS - HORIZONS - GLOSSARY

Greetings to Božena Filová (Milan L e š č á k, Zora V a n o v i č o v á).....	374
Jubilee of Richard Jeřábek (Marta P a s t i e r i k o v á).....	376
Jubilee of PhDr. Pavol Kuka, CSc. (Ľubica M i ľ a n o v á).....	381
Jubilee of PhDr. Viera Valentová, CSc. (Viera N o s á ľ o v á).....	383
Jubilee of Oľga Danglová (Juraj Z a j o n c).....	384
Traditional folk culture - report of National tutorial centre (Eleonóra K l e p á č o v á).....	393
The 28th Ethnomusicological seminar (Juraj Z a j o n c).....	394
Exhibition on Istria before the gates of Bratislava (Igor T h u r z o).....	397
Exhibition on the habitation of Roma from Gemer (Igor T h u r z o).....	398
The 5th International summer seminar of students of ethnology (Imrich T ó t h).....	399
Revival of countryside as a topic of conference (Igor T h u r z o).....	401
Student scientific conference - state-wide round (Dana J a v o r s k á).....	401

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS	403
--------------------------------	------------

MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK V ÚSTNEJ TRADÍCI NA SLOVENSKU

ZORA VANOVIČOVÁ

*PhDr. Zora Vanovičová, Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, Slovakia*

Unlike the historical interpretation of the person of Milan Rastislav Štefánik, the author examines the process of Štefánik's mythization and his image of hero in the oral tradition. She compares his image among several generations on the one hand and on the other hand investigates relations of his image to the images of other important persons in the oral tradition.

Kľúčové slová: národný hrdina, folklór
Key words: national hero, folklore

Významné osobnosti v histórii sústredujú v určitých obdobiach na seba pozornosť nielen oficiálnych politických reprezentácií, ale žijú aj v povedomí a živej ústnej slovesnosti, hoci niekedy a niekde so silnejšou alebo slabšou intenzitou. Platí o nich to, ako píše Ľ. Lipták, že každý "významný historický jav je fixovaný a interpretovaný troma rovinami pamäti: "učenej", čo zaobstaráva veda, po druhé pamäti oficiálnej, čo zaobstaráva moc a jej služobníci, učení i insitní, a napokon je to pamäť individuálna, s dvoma predchádzajúcimi často v sváre, ale nie bez vzájomných väzieb". Tak isto, ako o pomníkoch podľa Ľ. Liptáka platí, že mali a majú "akoby dva životy: jeden oficiálny, na príslušné výročie či štátny sviatok, ako súčasť oficiálnej pamäti. Žili a žijú však aj inokedy, ako súčasť individuálnej pamäti a tradície lokálneho spoločenstva." Tá druhá, "individuálna pamäť a tradície lokálneho spoločenstva", mimohistorická úroveň vnímania dejín, je druhým, folkloristickým pólom skúmania určitého historického javu, rovnocenným historickému skúmaniu a interpretáciám. Vychádza zo špecifického materiálu ústnej slovesnosti a zároveň

sleduje osobitnú vývojovú líniu vedľa historicky konkretizovaných období. Dá sa povedať, že vo vývoji ústnej slovesnosti plynie čas určitých "generačných období", ktoré môžu zahŕňať viac generácií s rovnakou historickou skúsenosťou, ale nemusia sa kryť s historickým členením dejín.

V ústnej slovesnosti existujú najmä v regionálnom a lokálnom povedomí obrazy rôznych typov postáv - folklórnych hrdinských typov (štylizovaných miestnych humorných postáv, ktoré typizujú lokálnu mentalitu, alebo lokálnych významných historických osobností, ktoré vzbudzujú regionálnu hrdosť). Rozvíjajú sa prostredníctvom celých cyklov epizód o ich charaktere, činnosti, živote, vzťahu k okoliu, ľuďom, a tak sa zvyčajne považujú za vzor či typ charakterizujúci určitú lokalitu alebo región, za istých okolností prerastajú na celonárodného hrdinu.

Historická osobnosť M. R. Štefánika spĺňa viaceré predpoklady, ktoré ho ponúkajú ústnej tradícii ako hrdinský typ. Jeho život (1880-1919) naplňali aktivity spojené s jeho osobným spoločenským životom a profesným zameraním astronóma, na druhej strane v období boja za založenie Československej republiky (pred a počas prvej svetovej vojny) sa u neho, francúzskeho generála, letca a diplomata, prejavili silné národné snahy spojené so spoluprácou s hlavnými českými osobnosťami T. G. Masarykom a E. Benešom, s pomocou pri presadzovaní ich snáh v zahraničných politických i kultúrnych kruhoch a s jeho pôsobením v prvej svetovej vojne. V najširších ľudových vrstvách na Slovensku sa však stal známym najmä po svojej smrti pri leteckom nešťastí r. 1919, keď sa očakávaný vracal do vlasti, do novozaloženej Československej republiky.

M. R. Štefánika ako jedného zo zakladateľov Československa po rozpade Rakúsko-Uhorska (vedľa T. G. Masaryka a E. Beneša) historiografia sleduje najmä v línií jeho politickej činnosti, v politickom využívaní jeho odkazu a v pôsobení oficiálnej publicistiky a kultúry. Folkloristika na základe ústneho podania môže sledovať jeho úlohu v ľudovej kultúre a tradícii. Tá vytvára určitú kontinuitu so staršími hrdinskými obrazmi existujúcimi v ústnej tradícii spolu s mýtotočnými prvkami oficiálneho štefánikovského kultu, presadzovaného v období prvej Československej republiky a v určitých politicky priaznivých obdobiach, a zároveň spontánne modifikuje svojich hrdinov v rámci folklórnej biografickej schémy.²

Reflektovanie osobnosti M. R. Štefánika v ústnom podaní poukazuje na odlišnosti v predstavách viacerých generačných období, už aj vzhľadom na proces jeho mýtizácie, ale aj v súvislosti s odlišnými historickými skúsenosťami generácií a politickými vplyvmi.³ Na jednej strane sú to ešte spomienky priamych pamätníkov, súčasníkov a vrstovníkov M. R. Štefánika (narodených koncom 19. a zač. 20. storočia - výskumy v 60. rokoch 20. stor.), na druhej strane rozprávania nasledujúcich generácií (narodených približne v 1. pol. 20. stor. a po Štefánikovej smrti), už viac ovplyvnené publicistikou, oficiálnym hodnotením, reakciou na často protirečivé informácie a skúsenosti, a potom aj podania najmladšej generácie (narodenej v 80. rokoch), predstavy a poznatky detí. Na túto problematiku bol zameraný výskum r. 1991 u žiakov Základnej školy v Brezovej pod Bradlom, v blízkosti rodiska Štefánika (Košariská) a pod najväčším Štefánikovým pamätníkom, Štefánikovou mohylou na Bradle.

V experimentálnom slohu na tému "Ako by to bolo, keby...(M. R. Štefánik nezahynul)" deti podľa svojich schopností, ale aj podľa toho, čo počuli v škole a od svojich príbuzných doma - teda podľa predstáv starších generácií, ktoré vŕštepovali deťom - formulovali niektoré predstavy rozprávkovou formou.⁴ Výsledky experimentálneho slohu možno zhrnúť do niekoľkých okruhov:

1. v menšej miere vplyv spomienok starých rodičov na Štefánika,
2. vo väčšine vybrané školské a základné knižné vedomosti o M. R. Štefánikovi,
3. vkladanie rozprávkových a vedeckofantastických predstáv do školských vedomostí o ňom.

Texty slohov sa spontánne vyformovali s dvomi časťami - prvá časť podania o Štefánikovom živote a druhá časť o predstavách jeho fiktívneho neskoršieho pôsobenia.

Tematicky sa detský repertoár štefánikovských podaní dotýka okruhov na jednej strane blízkych detskému vnímaniu jeho života, na druhej strane (keby Štefánik dnes žil) rozprávkovému vnímaniu európskosti a svetovosti Štefánikovej osobnosti (v súvislosti s jeho tragickou smrťou sa na rozdiel od repertoáru dospelých, kde táto téma dominuje, nevyskytujú verzie vysvetľovania pádu lietadla, iba konštatovanie nešťastia). Charakteristické je časté nazývanie Štefánika deťmi "Milan", "Milanko", tak ako je to v starších podaniach Štefánikových vrstovníkov ("farároch Milanko"), ktoré zároveň korešponduje s poetickým oslovaním hrdinu v poézii, napr. u R. Dilonga ("Milanko, Milanko náš"),⁵ ale aj s intimizovaním, oslovaním tradičných folklórnych hrdinov (Jánošíka, zbojníkov) v podaniach a piesňach zdobnelinami ich mena.

1. Prvá časť zahŕňa niekoľko vybraných epizód zo Štefánikovho detstva a života v dospelosti (pozorovanie hviezd a láska k prírode ako symbol jeho neskoršej profesie, láska k mladšiemu bratovi Fedorovi, ktorý zomrel ako dieťa, vzťah k jeho veľkej rodine a matke, k zvieratám a záhradke, pasenie kráv, práca, smrť).

Úvod slohu zadaného ako "rozprávka" mal najčastejšie rozprávkový charakter neurčitej minulosti a zrodienia "utešeného chlapčeka" v "jeden slnečný deň" (ponechávame detské gramatické chyby):

-Bolo to dávno, pradávno, v jeden slnečný deň sa na fare narodil utešený chlapček...

-Raz pradávno žil odvážni človek. Virastal v chudobnej dedine na Košariskách...

-Kde bolo, tam bolo bol jeden farár a farárka. V jeden deň sa im narodil krásny chlapec, ktorého nazvali Milanko...

Aj ďalší dej v živote hrdinu sa podobal na rozprávku, kde sa však opakuje len niekoľko životných epizód. Okrem odkazov na prevzaté spomienky starých rodičov je to najčastejšie smrť jeho brata Fedorka, čo pravdepodobne deti poznajú z rovnakého prameňa (čítanie v škole alebo rozprávanie učiteľa). Tieto motívy zodpovedajú motívom postupne uverejňovaných spomienok na Štefánika⁶:

-Vyrastal na fare na ktorej bol jeho otec farárom. Niekedy pásaval s mojím pradedkom kravy, alebo sa spolu hrávali pri potoku. Dá sa povedať, že nemal celkom ľahké detstvo, ale z druhej strany ho mal aj celkom veselé...

-Nikdy sa nemal dobre ani do školy nechodil, a už musel pásť kravy. Jeho bratranec Fedorko ho mal veľmi rád. Vždy spolu chodievali do hory. Až raz po krajine chodila zlá choroba. Zašla aj do ich domu chytila Fedorka. Milanko bol stoho smutny. Ochvíľu i on bol chorý. Bol rád preto lebo sa mohol hrať s Fedorkom. Milan sa zachvíľku vyzdravil. Mal veľmi rád zvieratá. Mal i svoju záhradku. Jak si tak kopal jeho mama mu povedala: Fedorko zomrel. Potom išiel Štefánik do školy. Bolo tam veľa Maďarov...

-Mal rád hviezdy. Hádam ich ani nemal rád, snád' ich rád len pozoroval. A možno obidvoje...Po večeri si zobral hrnček mlieka kľakol si na lavicu pod oknom, okno otvoril a pozeral. Možno nepozeral na hviezdy, ako to všetci vravia. Možno pozeral ako tancujú víli na čistinke...

-Kde bolo tam bolo, bolo raz jedno mestečko s veľkou požiarnickou zbrojnicou. Kúštik od nej je evanjelický kostol. Pri ňom je fara. Býval tam malý Milanko Štefánik. Chodil pásť

kravy a v noci sa pozeral na hviezdičky. Najradšej mal brata Fedorka. Potom keď vyrástol stal sa generálom...

-Pochádzal z dvanástich detí. Najradšej mal brata Fedorka. O niekoľko dní brat Fedorko ochorel malému Milanovi bolo smutno za Fedorkom, ale do izby za Fedorkom /nemohol/, aby to nedostal. Milan odyšiel naškolu. Malý Fedor sa necítil moc pri živote a povedal matke: "Mama keď zomriem povedz Milanovi, aby sa mi staral o chrobáčika. Milan sa vrátil a opýtal ako sa má Fedorko. Mama mu smutne odpovedala, že umrel..."

-Raz mi dedko rozprával o Štefánikovi. Keď raz pásol kravy sa zahľadel do oblohy. Videl tam malú čiernu bodku...

-Milan sa hrával so svojim bratom Fedorkom. Jeden slnečný deň Fedorko umrel. Milan pomaly dorastal až sa z neho stal dospelý človek. Otec ho poslal do Prahy študovať. Keď vyšiel zo školy stal sa z neho hvezdár, letec a vojak...

-Každý večer chodieval pozorovať hviezdy na kopec Mont Blank...

Štefánikova smrť ako hranica sa v detských podaniach objavuje ako konštatovanie alebo ako príbeh:

-Utrpel haváriu lietadlom keď mal necelých 39 rokov...

-Ale neskôr nastali zlé časy. Bola vojna. Po vojne sa vracal lietadlom domov, ale tento let sa mu stal osudným. Slávny Milan Rastislav Štefánik havaroval...

-Keď sa vyučil išiel do svetovej vojny. Zrazu prišiel jeho matke list. Som na ceste domov. Jak sa to dozvedela hneď sa vydala do Bratislavy. Tam ho čakala. Keď vtom videli lietadlo ako kruží dookola. Keď v tom začalo horieť a Štefánik vyskočil...

-Po niekoľkých rokoch letel s priateľmi Štefánik do Vajnorov už sa veľmi tešil na rodinu náš národ proste na všetkých ľudí ktorých miloval. Na letisku stála hŕfa ľudí a tešili sa na Štefánika a niekto zvolal tam je tam letí. Zrazu začalo lietadlo krúžiť kývať sa z jednej strany na druhú a báb lietadlo sa zrútilo do krovia a iba dym bolo vidieť ľudia sa zhrkli okolo lietadla a sledovali či z neho vide Štefánik a z predu sa ozvalo zahynul...

-Bol francúzski generál. Keď sa vracal domov do Československa tak sa mu pokazilo lietadlo a spadol na zem...

-Raz keď sa vracali domov začal horieť motor, lietadlo padalo nižšie a nižšie, bolo už najnižšie a bum báb. Všetci sa zhrnuli okolo lietadla. Milan R. Štefánik zomre pri Vajnorochoch...

2. Druhá časť slohu zahŕňa predpoklady Štefánikovho pôsobenia, keby nezahynul, na Slovensku, v Európe, vo svete, často poznačené fantastikou (na Bradle by mal postavený hrad, palác a bol by kráľom Slovenska, celého sveta, bol by významným politikom, ministrom, prezidentom, ktorý by nedovolil biedu, hospodársku krízu) a modernými vedeckými výskumami vo vesmíre. Zlieva sa tu minulosť s prítomnosťou a budúcnosťou, fikciou a fantastikou. P. Macho v štúdiu reflektovania Štefánika v poézii konštatuje prvky rozprávky, Biblie a antickej mytológie.⁷ V detských folklórnych predstavách Štefánika-hrdinu sa objavujú prvky rozprávky, vedeckej fantastiky a reálnej sociálnej skúsenosti. Nepriamo verbalizované ikarovské vízie poézie sa tu premietajú do moderných kozmických letov a výskumov, ale i fantastických filmových príbehov, prometeovské prvky do podoby nádejného kultúrneho hrdinu-darcu šťastia pre obec, vlasť, svet. Vyznieva tu ako moderný symbol reprezentácie Slovenska vo vedeckom kozmickom výskume a ochranca, zabezpečovateľ spokojného, šťastného života.

-Keby žil tak by nám možno čítal rozprávky a učil by nás o hviezdach. Mohol ísť do vesmíru, mohol obletieť celý svet. Keby bol vo vláde mohol by povedať, aby potraviny, oblečenie a obuv...bola lacnejšia, ako je teraz. Aby boli výplaty z väčších peňazí. Mohol by

vykonať, aby už konečne politika z nášho sveta sa stratila. Keby žil M. R. Štefánik možno by sa nám žilo lepšie. Od slávy by mu možno hrali každý deň fanfári. Možno by mu aj palác postavili a stal by sa kráľom. Mal by ženu deti a žili by si šťastne kým by nepomreli...

-Keby bol ostal žiť určite by bolo naše malé mestečko veľké a slávne. Bol by tu žil veľký slovak, astronóm a vojak. Možno naše mesto mohlo byť i hlavným mestom. Mohol by vystaviť hrad na Bradle a tam by skončil svoj hrdinský život...

-Potom keď vyrástol stal sa generálom a možno by bol prvý vyletel do vesmíru, keby nebol tragicky zahynul. Možno by sa mohol zoznámiť vo vesmíre s E. T. Mimosťšťanom, alebo s nejakým iným galaxijným netvorom alebo tvorom. Alebo by mohol práve on objaviť koniec vesmíru a mohol aj objaviť čo je za ním. Aj pre Slovákov by mohol všeličo spraviť. Mohol sa stať prezidentom. Mohol sa stať riaditeľom školy, alebo vedúcim mäsokombinátu. Všeličo by mohol byť aj predsedom na Košariskách alebo na Brezovej...

-Keby M. R. Štefánik žil, spoznal by mnoho noveho čo ľudia ešte doteraz neobjavili. Hľadal by nové a nové hviezdy. Precestoval by celi svet, našiel by doteraz neobjavenú atlantýdu a vela naozaj veľmi vela nových vecí...

-Keby lietadlo pristálo mohol sa stať veľmi slávnim. Bol by prezidentom našej republiky. Neboli by sme sa hádali za samostatné slovensko. Stal by sa veľkým hviezdárom a išiel by na rakete do vesmíru. Mohol by mať pomník väčší ako teraz...

-Škoda že zahynul. Bola to veľká škoda. Ale napriek tomu ľudia mu postavili peknu mohilu na ktorej sa zúčastnil aj Václav Havel...

-Asi by dedina Košariská a mesto Brezová by sa spojili, bolo by to hlavné mesto ČSSR alebo ČSFR a postavil by sa tu hrad a on by bol sám prezidentom. Možno že by sme mali viac korún ako Američania a naša koruna by bola 3,5 alebo aj 7-krát vyššia ako majú Američania. Bola by naša vlasť významná možno aj na celom svete a dobre by sme si žili...

-Keby Milan Rastislav Štefánik nebol havaroval na lietadle, bolo by naše mesto oveľa bohatšie. Ľudia by si ho oveľa chválili ako teraz. Naša republika by bola v Európe známejšia ako teraz. Bol a ešte je to veľmi známy človek nielen u nás ale aj v iných republikách. Bol to významný a učenlivý človek... Bol ešte viac významnejší ako iné významné osobnosti...

-M. R. Štefánik zomrel tragickou smrťou. Jeho priatelia boli určite smutný. Bol to slávny človek ktorý sa veľa venoval hviezdám. Určite by bol veľmi rád keby /sa/ vítal so svojou mamou a oteckom. Porozprával by im o svojich zážitkoch. Ľudia by ho mali veľmi radi a možno by sa stali Košariská a Brezová veľkým mestom. Určite by tu dal postaviť divadlá a dal by postaviť nový a krásny kostol pre svojho otca. Možno by dal postaviť veľkú hviezdárnu na Bradle. Stal by sa z neho aj slávny astronóm a možno objavil novú planétu vysadil by tam stromy a kriky...

-Keď sa všetkému priučil letel domov. Keď zastal na letisku už ho tam čakali všetci aj jeho matka a súrodenci. Dozvedel sa o tom aj Masarik, že sa Štefánik dostal domov potom ho zvolil na prvého ministra. Tak si MRŠ nažíval aj z matkou kým neumrel. Cingi, lingi zvonec rozprávky je koniec...

-V roku 1919 priletel M. R. Štefánik na letisko vo Vajnorochoch v Bratislave. Deti by usilovne mávali zástavkami celé nadšené, že na Slovensku na Košariskách sa narodil taký významný človek. A aj ľudia boli by hrdý. Keď vystúpi z lietadla pôjde sa pozrieť do svojej malej učupenej dedinky medzi vrchmi a dolinami na Košariská. Stal by sa ministrom, potom keby zomrel T. G. Masaryk by sa stal prezidentom. Zveličoval by náš štát. Ľudia by ho mali radi. Cudzinci by nám nezávideli. Dal by postaviť kasárne na ktoré by sám dohliadal. Až po tom všetkom by mohol pokojne zomrieť...

-Milan vyrástol na dospelého človeka ktorý bol veľmi múdry a spravodlivý. Milan by sa mohol stať prezidentom ba aj kráľom celého sveta. Mohol všetko napraviť. Keby bol napríklad prezidentom možnože by bola brezová štátom. Mohol by celý svet zmeniť...

Zaujímavé je však, že už v týchto detských podaniach sa objavuje chápanie ambivalentného vnímania Štefánikovej osobnosti, prijímanej nie vždy jednoznačne pozitívne, a tiež jeho konfrontácia s T. G. Masarykom.

-Keby bol na svete určite by Slovákom pomohol. Naša republika by bola v inom stave. Ja verím, že ľudia by boli aj radi. Iba po niektorý. Bol slávny a dobrý človek. Keď mu postavili mohylu museli ho mať radi. To je veľmi jasné, že bol vzdelaný. Keby bol žil spravil by veľa pre celý svet. Milan Rastislav Štefánik bol významnejší ako T. G. Masaryk...

-Škoda že teraz nie je medzi nami. Možno že by sa veľa vecí zmenilo. Keby bol ešte na svete a bol by vo vláde určite by nebolo všetko také drahé ako je teraz. Chudobný by nechodili otrhaný ale normálne oblečený. Keby nebol taký slávny určite by nebol pochovaný na mohyle. Keby ešte žil určite by nebyval v obyčajnom domčeku, ale v neakom kráľovstve. Proste všetko by bolo inak. Mnohí ľudia ho mali radi a niektorí ešte aj doteraz na nho spomínajú v dobrom...

-Keby nehavaroval môhol sa stať Minystrom. Môhol byť veľmi slávnym hviezdárom. Veľmi rád pozoroval hviezdy. Môhol sa stať aj prezidentom. Chodil by do všelijakých významných miest. Významným človekom by sa stal. Možno by ho ľudia nemali vôbec radi. Postavili pre neho mohylu, ktorá ešte teraz stojí na Bradle...

-Ja si myslím, že sa mohol stať ministrom vojny, alebo ešte lepšie by bolo, keby sa stal prezidentom. Určite by spravil to že by spojil Brezovú s Košariskami. M. R. Štefánik mohol by byť slávnejší ako T. G. Masarik, alebo mohol by byť najslávnejší na svete...

Tak isto ako v poézii, aj tieto podania majú v závere prvky takmer oficiálneho oslavného rázu, čo možno azda pripisovať tiež školskému vštepovaniu významnosti osobnosti Štefánika alebo reprodukovaniu rétorických klíšé vypočutých na oslavách (napr. "Taký bol náš Štefánik", "Na M. R. Štefánika nik nezabudol", "Za M. R. Štefánikom je nám veľmi smutno").

Na rozdiel od repertoáru dnešných detí sa repertoár najstaršej generácie nositeľov štefánikovských podaní (výskumy v 60. rokoch 20. stor.) chronologicky rozsiahlymi alebo kratšími epizódami dotýka najmä spomienok na spoločné detstvo a stretávanie so Štefánikom, na jeho návštevy u rodičov, keď sa vracal zo svojich ciest po svete, na jeho šokujúcu smrť a veľkolepý pohreb, na stavanie mohyly a jeho kult, národné púte na Bradlo, na komunistické prenasledovanie za udržiavanie jeho kultu, a tiež na súvislosti s A. Dubčekom ako jeho nasledovníkom.⁸

-Rozprávali také chvalospevy o nom. On mal brata Pala - ten teda nebol vydarený. Ten by bol býval za šeckých hoden - ich bolo patero lebo šestoro. Sa učel dobre. Niede madarském meste študoval. Ja som to zabol. Tam sa to teda už šeci, kerí študovali tu, museli študovat na madarskej škole. Ked prišiel na tí sviatky, to pravidelne, tam sme sa zešli a sme sa vypytovali, čo sa v tej madarčine učí. Už nám teda vysvetloval, radost mal, ked to mohol zesmiešnovat. Ked videl od nás, že teda sme velice radi, ked čujeme niečo z tej školy.

Ináč neviem. To on mal ohromnú veselost, ked si mohel počat kona a odniest sa kúšček na nom - aké vítazstvo!

Radi ho mali, farárech Milanko. Tuto velice ho radi mali. To už teda jako cirkevní kurátori tu boli, jako do vlastnej rodiny prišiel. Hostinu nějakú preukázali. Radi boli teda ludia, ked prišiel.

No teda ja už neviem. Ja som bol v takém veku - ale patnást roky, šestnást som mal a

teda pásol som kravy, menuje sa to Dlhý vršek, aj je to také podlhované. Tam pásl aj taki obstarnejší, čo sa oberali novinami. A teda na tem vršku som pásel a jeden ten strýko prišli z domu a hovori: - Štefánik sa zabil, Milan Štefánik sa zabil! - A teda, ten prípad som zabol - pri Vajnorách to bolo, ale teda, čo zapríčinilo ten pád jeho, to neviem. To len za šeski ti časy, čo žijem, len o náhode sa hovori.

(Rozprával Štefan Čúvala, nar. 1903, Priepasné. Zápis Z. Mitaľová 1969.)

Je to najčastejšie realistické spomienkové rozprávanie a rozprávanie zo života. Na rozdiel od oficiálnych prejavov, ktoré často využívali vznešené a patetické prirovnania, sa folklórna línia spomienok nesie v jednoduchej hovorovej, emocionálnej rovine. Interpretuje Štefánika ako "jedného z nás".

Ďalšie obdobie vývoja mýtizačného procesu obrazu Štefánika v ústnej slovesnosti zahŕňa viac generácií ovplyvnených informačným tlakom rôznych názorových a hodnotových tendencií (výskumy v 60. a 90. rokoch 20. stor.). Podania sa zameriavali najmä na miestny kult Štefánika, na jeho vzťah k talianskej snúbenici markíze G. Benzoni, ktorá v r. 1968 navštívila jeho mohylu, na jeho vzťahy k iným ženám, k vlasti, rodine, rodnému kraju, prenasledovaniu za jeho kult za komunistického režimu. Možno rozpoznať tiež ich niektoré fantastické prvky. Tento materiál ústnej slovesnosti je obsahovo najviac poznačený na jednej strane oficiálnym štefánikovským kultom, pestovaným najmä za prvej Československej republiky mediálnymi, školskými a literárnymi modelmi hrdinu, šírenými po jeho smrti, ale na druhej strane aj rozvírenými, oficiálnymi negatívnymi, často protichodnými hodnoteniami a postojmi, meniacimi sa v priebehu viacerých období a politických režimov. Mnohé osobné rozprávania a zážitky prezentujú "ochranu zaznávaného hrdinu". Niektoré podania, ovplyvnené priznanými i nepriznanými mimofolklórnymi prameňmi, prinášajú osobité prvky do folklórneho repertoáru, napr.:

-Štefánik jako malý chlapec už túžil po hviezdach, zestrojil si dalekohľad. Zestrojil si umelé krídla, ze stola zeskočil a sa poranel. Ked sa deti hrávali, on sa nehral, len chodil ze založenými rukami a díval sa na nich. V Lopušnej si púšťal lodky v potoku - že cestuje do Ameriky.

Ked študoval v Šoporne, tu bola chudoba, nemal otec na cestu peniaze. Ich bolo viac detí. Tak on si len pár korún na Vianoce privyrobil a z Piešťan prešiel peši cez lesy sem. Preci bol na Vianoce doma. Velmi miloval svoju matku.

Mal dobrú hlavu. Ked ho skúšali a odpovedal, mal len jedno slovičko napísané a učitel sa ho pýtal, de má ostatné. A on hovori - tie ostatné sú v hlave.

On obyčajne nemal úspech u žien. Raz kráčali po ulici a videl, ako dievča mladé spadlo pod električku a zachránil jej život v poslednej chvíli. Ona utekala bez toho, aby sa mu podakovala. V zime to bolo, hrávali šach s nejakým Madarom. Nemal paliva, tak hovori - pod, ja mám teplý byt, de môžeme hrat. A ket hrali, otvorila sa dvere a vstúpi to dievča a prišla aj s matku, ona bola Madarka. A vznikla láska veliká, ktorá trvala do jari. Potom mali ist, sa ist na jar člnkovat na jazero. Nemohol ist, bol prechladnutý a ona bola nervozná, spadla a utopila sa. On si poznačil ten dátum.

Poznáte indickú filozofiu? On bol nábožensky založený hlboko, myslitel. Tak to dale pokračovalo na Tahiti.

Po rokoch jako hvezdár bol pozorovat zatmenie slnka. Ked skončil prácu, všimal si ľudí a všetko. Zeznámil sa s domorodcami. Tam ho náčelnik pozval k sebe a po večeri mu daroval svoju dcéru 15-ročnú. Štefánik bol prekvapený a nechcel to prijat. Bol tam s ním jeden Čech a ten jako priateľ mu pošepkal, že nesmie odmietnut, lebo to je najvačšia urážka. Tak ju vzal do Paríža a dal študovat. Kahotari si ho oblúbila tak, že išla s ním. A to on veril, že

to bola prevtelená duša, keď sa tá Madarka utopila, tá Tahitanka sa narodila.

Raz boli na jednom ostrove, išli loviť perly. Ona sa ponorila, chcela pre neho doniesť perlu a už sa neukázala. Aj ona sa utopila...

(Rozprával Martin Kubovic, nar. 1916, invalid, Horné Košariská. Zápis Z. Mital'ová 1969.)

Možno predpokladať aj to, že takéto texty odrážajú ohlasy na Štefánikove vlastné historky, ktoré pri rôznych príležitostiach rozprával. Je známe z viacerých svedectiev, že bol "fantastický vypravěč", "kouzelný vypravěč" a príbehy iných ľudí, ktoré v spoločnosti rozprával, mohli byť neskôr pripisované aj jemu a pomáhali tak z neho vytvárať "romantickeho hrdinu".⁹

Hoci hrdinské postavy v ústnej tradícii majú určité spoločné východiskové prvky, ktoré dávajú predpoklady ich zotrvávaniu v tradícii, každá z nich sa odlišuje svojím špecifickým spôsobom a charakterom, i nadväzovaním a kontinuujúcim napojením na folklórne tradície. Napriek pomerne krátkemu trvaniu formovania sa Štefánikovo hrdinského obrazu v ústnej tradícii a slovenskej kultúre (najmä od r. 1919, keď sa začalo o ňom viac informovať aj v tlači¹⁰), možno ho zaradiť medzi iné postavy folklórnych hrdinov. V minulosti to boli tradiční rozprávkoví a povest'oví folklórni hrdinovia,¹¹ v neskoršom období sú v ústnej slovesnosti náznaky vývoja aj iných výrazných postáv (napr. z 1. pol. 20. stor. A. Hlinka, J. Tiso, ale aj T. G. Masaryk), ktoré sa však ešte z folkloristického hľadiska neskúmali alebo skúmali málo.¹²

Folklórny obraz "Tatíčka" T. G. Masaryka - zakladateľa štátu-osloboditeľa, rovnako ako obraz Štefánika, podliehal vplyvu oficiálne pestovaného kultu. Vytváral sa na základe jeho boja za národné oslobodenie spod Rakúsko-Uhorska spolu so Štefánikom, spájal ho v krízovom období prvej republiky so súcitom a sociálnou pomocou obyvateľom, zároveň aj s jeho prenasledovaním najprv v boľševickom Rusku, neskôr zamedzovaním jeho kultu komunistickým režimom. Ústna slovesnosť na Slovensku kladie dôraz na jeho osobný zjav a výnimočnosť, humanizmus, kontakty a spriaznenosť jeho a jeho rodiny s obyčajnými ľuďmi, na sociálne cítenie a jeho postavenie "otca", "dobrého panovníka" v krajine, ktoré paradoxne naznačuje azda kontinuitu predstavy panovníkov z Rakúsko-Uhorska. Sú to niektoré rozprávkové a povest'ové prvky v príbehoch zo života.¹³ Motív "dobrého panovníka" sa ako motív "ochrancu vlasti", ale tiež Štefánika-reprezentanta európskosti a svetovosti vracia aj v predstavách dnešných detí. Niekedy to vzdialene pripomína ohlas na štyridsať rokov pestované komunistické mýty a "kulty osobností" (Lenin, Stalin).

Dvadsať storočie je storočím stále silnejúceho vplyvu masmédií vo všetkých generáčnych vrstvách, a to je najväčšia zmena, ktorá postihla aj folklórnu tvorbu. Ovplyvňuje to systém prijímania a selekcie látok a obrazov, ktoré ústna slovesnosť prenáša a formuje v priamej komunikácii face to face. Preto je aj pri štúdiu folklórneho repertoáru nevyhnutné brať do úvahy masmediálne pôsobenie, ktoré dnes ponúka viaceré modely, často politicky zámerne formované a mediálne vnucované obrazy a predstavy, z ktorých sa v ústnom podaní spontánne môže utvárať nový folklórny model. Aj v dnešnej publicistike na Slovensku sa v súvislosti s obrazom hrdinu, či je to Štefánik, Masaryk, Mečiar, alebo iná osobnosť (Hlinka, Tiso, Dubček) stretávame na jednej strane s ikonoklastickými, na druhej strane s ikonolatrickými prvkami, ktoré si často protirečia a môžu vyvolávať protichodné reakcie konfrontované s predstavami ústnej tradície.¹⁴

Od niekoľko storočí formovaného obrazu slovenského zbojníckeho hrdinu Jánošíka po dnešný, ešte krátkodobý proces formovania "hrdinu"- "štvanca"- "mučeníka"- "boha" Mečiara (najmä jeho vlastným pričinením a pričinením mediálnych prívržencov) v slovenskej

spoločnosti prešlo takmer tristo rokov (18.-20. storočie). Niektoré mechanizmy vytvárania obrazu hrdinu sa opakujú stereotypným emocionálnym prežívaním vyhroteného krízového zápasu každodenných potrieb, ale aj potreby "ochrancu ľudu" a "vodcu". Uzatvorený systém predstáv, model zakorenený v tradícii aj mentalite, kodifikuje a petrifikuje fixné schémy obrazu vodcovskej osobnosti v časti spoločnosti. Tento uzatvorený systém na jednej strane v istom zmysle svojou izolovanosťou (informačnou, ekonomickou) na Slovensku zachránil mnoho z osobitosti, špecifickosti a starobylosti slovenskej tradičnej a ľudovej kultúry, ale aj krajinej morfológie, na druhej strane ustaloval systém predstáv brániacich modernému mysleniu s otvorenou perspektívou. Tradičné myslenie preukazuje silnú konzervatívnosť. Takú silnú konzervatívnosť preukazuje aj tradičný model národného a sociálneho hrdinu v súčasnosti, a čo je prekvapujúce, nielen u určitej (najmä staršej) časti obyvateľov Slovenska, ale aj v nacionalisticky, politicky angažovanej inteligencii, ktorá využíva, ponúka a publikuje rafinované vyhrotené, vybrané symbolické a mýtotočné prvky na podporu formovania určitého obrazu hrdinu v spoločnosti.

V zložitom procese zápasu protirečivých, často protikladne a neprehľadne ovplyvňovaných informácií v súčasnosti, ktoré sa dostávajú na verejnosť, ešte nie je možné robiť konečné závery o tejto téme v ústnej slovesnosti. Náznaky spoločných prvkov s tradičnými schémami modelovania obrazu hrdinu na Slovensku poukazujú na to, že ústna slovesnosť spontánne formuje vlastný obraz, modifikovaný nielen osobitými etickými hodnotami, relatívne nezávisle od zdrojov informácií a od politických vplyvov, ale aj reálnosťou životnej skúsenosti prenášanej folklórnym mechanizmom v ústnej komunikácii. Exaltované výkriky na námestiach, rovnako ako štvavé politické články v nijakom prípade neprezentujú všeobecný názor alebo predstavy, ale sú súčasťou nevykvaseného procesu ambivalentných predstáv konkrétneho hrdinu. Ústna slovesnosť vytvára svoj obraz postupne s odstupom a na základe výberu určitých prvkov a motívov, korešpondujúcich s tradičnými predstavami ústnej slovesnosti.

POZNÁMKY

- 1 LIPTÁK, L.: Storočie dlhšie ako sto rokov. Bratislava 1999, s. 231 a 334.
- 2 Základné východiská k štúdiu problematiky hrdinu vo folklóre pozri VANOVIČOVÁ, Z.: Obraz hrdinu v slovenskom prozaickom folklóre. In: Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry. Zb. NÚ SAV, Bratislava 1991, s. 136-145. K biografickej schéme motívov TÁ ISTÁ: Prvky biosu v súčasnom slovenskom folklóre. In: Národopisné informácie 1/1993, Bratislava, s. 46-56.
- 3 V dlhšom období sledovania vývoja nietorých folklórnych fenoménov, zdá sa, nemožno hovoriť len zjednodušene o "generačných rozdieloch", ale skôr v širšom význame o "generačných obdobiach", ktoré môžu trvať rôzne dlho a sú ovplyvňované politickými, kultúrnymi a civilizačnými procesmi alebo rovnakými či podobnými historickými skúsenosťami. Pritom prekračujú rozsah jednotlivých generácií. Význam generácií sa môže prejavovať skôr vo výskumnej sonde jednotlivých fenoménov, ale v sledovaní vývinového procesu fenoménu musíme prihliadať na celé generačné obdobia.
- 4 Predstavy podobného druhu odvíja v historických súvislostiach napr. aj LIPTÁK, L.: M. R. Štefánik 1880-1919. Pravý muž v pravý čas na pravom mieste. In: Storočie dlhšie ako sto rokov, c. d., s. 90. Pripomína tiež dobové interpretácie Štefánika, že keby zostal nažive, bol by autonomistom, ľudákom alebo gardistom. Ohlasy podobných vízií nachádzame aj vo viacerých spomienkových textoch, napr. In: Štefánikův memorial. Praha 1929.

Experimentálny sloh v 5. ročníku Základnej školy na Brezovej pod Bradlom (26 žiakov vo veku 10-11 rokov) na tému "Ako by to bolo, keby...(Štefánik nezahynul) - Rozprávka" prebiehal po prípravnom rozhovore, ktorý mohol čiastočne ovplyvniť rozprávkovú fantastickosť detského podania. To však nemohlo ovplyvniť ich základné poznatky o Štefánikovi, ktoré museli pritom využiť. Jeho úlohou bolo presondovať predstavy detí a poznanie epizód z biografie Štefánika. Možno však predpokladať, že deti vychádzajú aj z lokálneho povedomia, pestovaného oficiálne v tomto kraji najmä po roku 1989 (sídlí tu aj Spoločnosť M. R. Štefánika), ale ktoré tu existovalo aj počas predchádzajúceho obdobia ako protest proti komunistickým zákazom prejavov kultu na mohyle. Treba upozorniť aj na to, že oficiálne osnovy dejepisu uvádzajú históriu obdobia pôsobenia Štefánika a jeho osobnosť až na druhom stupni Základnej školy, teda v 5. ročníku deti nadobudli svoje znalosti o Štefánikovi iným spôsobom (čítaním kníh, rozprávaním v škole a doma, na oslavách, podujatiach). Pozri FREMAL, K.: Osobnosť generála Dr. Milana Rastislava Štefánika v súčasných českých a slovenských učebniciach dejepisu. In: Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik - vojak a diplomat. Zb. Bratislava 1999, s. 237-242.

- 5 MACHO, P.: Štefánik v poézii. K formovaniu obrazu národného hrdinu prostredníctvom umeleckej literatúry. In: Generál Dr. M. R. Štefánik - vojak a diplomat, c. d., s. 210.
- 6 Konkrétne GREGOROVÁ, H.: Z detstva generála M. R. Štefánika. Štefánikův memorial, c. d., s. 48-55 (motív večerného mlieka a pozeranie na hviezdy, Fedorkov chrobáčik, loďky v Lopušnej). Tiež v tom istom zborníku SVOBODOVÁ, R.: Skrze slzy. S. 92-97.
- 7 MACHO, P., c. d., s. 206.
- 8 *-Tak sa vybral od rodičí, svetom, svetom. Jako hvездár, potom tam na Košariskách, ešte bol žiak len, chodel volade na Úval, do Lopušnej, robel si malé šify - jako deti teda. On mal hned tú schopnosť k tomu, v politike. Ten Dubček - bol tiež na podobu Štefánika a tiež ho z funkcie zhodeli. Taký človek sa na Slovensku už nevychová. A ked sa vychová, nedajú mu pokračovat. Musí len kráčať, ako oni chcú.* (Rozprávala Anna Cigánková, nar. 1894, Prieprasné-U Zubákov, zápis Z. Mital'ová-Vanovičová 1969.) Pozri tiež publikované materiály v štúdiách VANOVIČOVÁ, Z.: Motív smrti ako mýtotočný prvok vo folklórnom cykle o M. R. Štefánikovi. Zb. Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. NÚ SAV, Bratislava 1992, s. 115-126. TÁ ISTÁ: Národný hrdina - folklórny hrdina (M. R. Štefánik). In: Etnologické rozpravy 1/1996, s. 103-108. V najnovšom vývoji na Slovensku sa postupne tiež objavujú niektoré náznaky spájania a kontinuity obrazu Štefánika s obrazom A. Dubčeka - najmä jeho vystúpenie na verejnosť v r. 1968, jeho vytlačenie z politiky normalizačného režimu, prenasledovanie, a nakoniec jeho nevyjasnená smrť pri autonehode.
K jedným z dokladov záujmu ľudí o Štefánika, jeho prácu a jeho zážitky patrí svedectvo Ladislava Štefánika, brata Milana Rastislava z roku 1938 v nahrávke pre rozhlas (vysielanej na výročie smrti M. R. Štefánika 4. mája 2000 v Slovenskom rozhlase). Spomína, že pri Štefánikovom príchode na Košariská sa zhromažďovali ľudia a počúvali jeho zážitky. Jedna babka sa spytovala, ako to bolo na tom Monblanskom jazere. Druhá babka sa pýtala, či je to pravda, že je tým "hastrigolom" - astronómom, že asi Milanko ním nemôže byť, aby sa plietol Pánubohu do vecí, že to bude skôr Paľko (brat), z ktorého by to vystalo. Podobne píše tiež SVOBODOVÁ, R.: c. d., s. 95.
- 9 TILLE, V.: Vzpomínky na Štefánika. In: Štefánikův memorial, c. d. "Pak vyprávěl o lovu korálů, o koupajících se dívkách, a při tom octl se v jeho ruce míšek ze zvláštní kůže, naplněný čistými perlami. Vzpomněl si při tom na tahitské lásky a vypravoval příběhy o dívkách, jež věrně milovaly bílé muže a byly jim oddanými družkami", s. 104. "Vyprávěl o kapitánovi, jenž vezl první Janssenovu výpravu na Tahiti. Kapitán ten žil na Tahiti s domorodou dívkou a tak ji miloval, že se s ní chtěl oženit a vzít ji s sebou do Evropy. Dívka však sama odepřela jet s ním, pravíc, že je jen doma krásná. Kapitán loučil se s ní těžce, stále vzpomínal, po letech psal znovu jejím rodičům a dověděl se od nich, že dívka as po dvou letech z lásky k němu zemřela. Byla pochována na

- místě, kde se po prvé s ním setkala, a hrob jí ozdobil kruhem korálů, jež spolu lovivali při koupání. Kapitán byl tím hluboce dojat. Vyprávěl ten příběh Štefánikovi cestou do Ameriky na loďním můstku za tiché, tropické noci, a pravil, jakmile zemře jeho staříčká matka, že se vzdá úplně světa a vstoupí do kláštera kartuziánů", s. 110.
- 10 Napr. pozri PETRUF, P.: Francúzsko a M. R. Štefánik v slovenskej tlači (1900-1919). In: Generál Dr. M. R. Štefánik - vojak a diplomat, c. d., s. 123-139. Autor uvádza, že do jeho smrti r. 1919 o ňom v dostupných Národných novinách bolo len niekoľko, asi šesť zmienok, až po nešťastí sa začalo o ňom viac písať.
- 11 Najznámejšou postavou slovenského tradičného folklóru je historická postava zbojníka Jánošíka (popravený r. 1713). Stal sa legendou, ba predstaviteľom slovenského ľudu, vodcom protifeudálnych rebelov a ústna slovesnosť ho fantastickými prvkami spájala s rozprávkovými postavami. Schéma jeho životného príbehu končí zradou a násilnou smrťou na popravisku. Motív boja za sociálnu spravodlivosť ("bohatým bral a chudobným dával"), alebo motív pomoci širšiemu spoločenstvu, prenasledovanie a smrť hrdinu sú jedným zo základných loci communes, ktoré otvárajú spúšťači mechanizmus ústnej slovesnosti na vytváranie mýtizujúcich polôh obrazu hrdinu. MELICHERČÍK, A.: Jánošíkovská tradícia na Slovensku. Bratislava 1952, najmä s. 64n. Autor spája folklórny obraz Jánošíka s rozprávkovým hrdinom Popolvárom. Vyčleňuje niektoré spoločné prvky, ktoré predurčujú život hrdinu v ústnej tradícii: nespravodlivo zaznávaný hrdina (najmladší, chudobný, vysmievaný) je predurčený na slávne činy, pomoc čarovných predmetov a personáží, ktoré odmeňujú jeho statočnosť, dobrotu a odvahu, aj vlastná šikovnosť. Vývin folklórneho hrdinu z rozprávkovej postavy na protifeudálneho obrancu spravodlivosti poukazuje na nadobúdanie realistických prvkov zobrazenia a sociálnych motívov jeho pôsobenia, na druhej strane tragické motívy prenasledovania, zrady a nespravodlivého odsúdenia. Hrdinovia tak "...splňajú dôležitý dejinný odkaz všetkých bojovníkov za pokrok" (s. 90).
- Aj mýtizácia Štefánika ako zakladateľa štátu sa vyhrôcuje momentom nevyjasnených okolností jeho smrti, zrady, hľadanie vinníkov a nepriateľov a prevaha tých vysvetľovaní Štefánikovej leteckej havárie, ktoré vedú k jeho postaveniu ako obeť a mučeníka za vlasť a národ. Jánošíkovská legenda takisto spontánne vznikala na jeho postavení ako sociálneho hrdinu-obete za biedny ľud, ktorému sa celý svoj život snažil zlepšiť životné podmienky, trestať nepravosti a odmeňovať dobro. Paralely Štefánika s Jánošíkom a inými rozprávkovými hrdinami sa objavujú v spomienkach na Štefánika, aj v poézii. Pozri MACHO, P.: c. d., s. 207.
- 12 Náznaky a snahy o mýtizovanie A. Hlinku a jeho mauzólea v Ružomberku ako konkurencia Štefánikovi a Bradlu za Slovenského štátu (aj ako konfesijná rivalita), vyzdvihovanie Hlinku ako "zakladateľa" a "otca národa" spomína napr. LIPTÁK, L.: c. d., s. 331-332. Odras týchto snáh v ústnej slovesnosti sa však nikdy nesledoval.
- 13 Pozri materiál v štúdií VANOVIČOVÁ, Z.: Folklórny hrdina za národnou hranicou. T. G. Masaryk na Slovensku. In: Gramatika národného mýtu a folklór. Bratislava 1998, s. 51-73. Obraz T. G. Masaryka sa v ústnej tradícii na Slovensku utváral bezpochyby nielen v súvislosti s tradíciou obrazu "dobrého panovníka" kráľa Mateja Korvína, ale aj s oficiálne pestovaným kultom, ktorý ho do takejto polohy formoval. Treba však upozorniť aj na funkciu negatívnych hodnotení v podaniach ústnej tradície o T. G. Masarykovi, ale i o Štefánikovi (Tisovi a ďalších osobnostiach). Nie vždy jednoznačne pozitívne, aj konfrontačné vzťahy k významným osobnostiam v oficiálnom hodnotení, ale aj v ústnom repertoári sú prirodzeným prejavom vplyvu rôznych mediálnych informácií, rôznych názorových a konfesijných orientácií, ktoré zohrávajú významnú úlohu v procese formovania obrazu osobností v ústnej tradícii. Tejto problematike sa bude treba viac venovať.
- Tie isté mechanizmy pracujú napr. aj pri dnešnom formovaní legendizácie obrazu V. Mečiara v časti slovenského ústneho repertoáru, ale zaujímavé je, že v súčasnosti predovšetkým tiež v publicistike, ktorá sleduje určité politické orientácie, kde sa vyzdvihujú najmä jeho zásluhy o rozde-

lenie Československa a vytvorenie samostatnej Slovenskej republiky r. 1993 ("zakladateľ štátu") a spolu s tým takisto reakcie na sociálne krízové obdobie, operovanie jeho sociálnym cítením (zvyšovanie dôchodkov, verbálne vyhlasovanie ekonomických úspechov jeho vlády), a tým snaha o získavanie Mečiarových podporovateľov a vyvolávanie ľudových protestov na jeho obranu. Pozri PODRACKÁ, D.: Štvanec. Lit. týždenník, XIII. č. 16/2000, s. 1. Autorka stavia Mečiarovu legendizáciu na mechanizme prenasledovania ("štvanec"), nepriateľov štátu (najmä "čechoslovakistov"), teda aj nepriateľov V. Mečiara, štylizuje ho do postavenia mučenika (predvedenie políciou, snaha o "kriminalizáciu jeho osoby" policajným vyšetrovaním). Zároveň vytvára paralelu so Štefánikom, keď charakterizuje Mečiara ako človeka, "ktorý vyšiel na kopec a pozrel sa na hviezdy".

- 14 Pozri napr. FERKO, A.: Masaryk = koniec mýtu. Lit. týždenník, roč. XIII, č. 15/2000, s. 1, 4. Na jednej strane vytvára zdanie o "konci mýtu" uverejňovaním "údajných odhalení" o Masarykovi, avšak zároveň vytvára mýty nové rozširovaním ďalších "utajovaných" a "tajných" informácií. Demagogické mýtoborectvo sa tak stáva novým mýtotvorstvom.

MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK IN THE SLOVAK ORAL TRADITION

Summary

Important historical persons attract an attention of official political representations, but live also in collective consciousness and in live oral tradition, though their intensity varies during different periods of time. A quotation of the historian Ľubomír Lipták can be convincing here: "An important historical phenomenon is interpreted by three levels of memory. Firstly by "the educated one", covered by science, secondly by the official memory, related to power and its servants, both educated and ignorant, and finally by the individual memory, frequently in conflict with both of the previous levels, but never without mutual relations with them." "The individual memory and traditions of a local community" do not represent a historiographical level of perception of history and create a source for another, folkloristic pole of an investigation of a historical phenomenon, equivalent with historical research and interpretation. This kind of interpretation stems from a distinct material of an oral tradition and at the same time follows a specific line running along with to the historically defined periods. There are various types of characters - folkloric heroic types, especially in regional and local cycles of oral tradition. They are spread in whole cycles of episodes and usually are considered as a pattern or type characteristic for a particular place or region. Under special circumstances, they can overcome regional boundaries and create a figure of national hero.

The image of Milan Rastislav Štefánik in oral tradition differs between generations. These differences are related to the process of his mythization on the one hand; on the other hand different generations experienced different historical periods and political influences, which consequently affected his image.

There are primary memories of Štefánik's contemporaries and coevals (research from 1960's), which are interpreting him as "one of us".

On the other hand the utterances of following generation were rather more influenced by mass media and negative official estimations. Consequently they represented the response to frequently contradictory experiences and information, taking up a position of "protectors of persecuted (and sometimes even romantic) hero". Expressions of the youngest generation (born in 1980's) are using Štefánik's scientific and military careers, and interpreting him especially like a representative of Slovakia in Europe and a wider world. These issues were covered by the 1991's research among the pupils of the Primary school in the city of Brezová pod Bradlom, situated close to the Štefánik's birthplace (Košariská). There is also the biggest Štefánik's monument (Mohyla pod Bradlom), at the hill Bradlo.

The heroic image of Štefánik in Slovak oral tradition was created during a very short period of time. Nevertheless Štefánik belongs to the group of other significant persons with features of mythization in an oral tradition (e. g. A. Hlinka, J Tiso, T. G. Masaryk), who have not been sufficiently examined from a folkloristic point of view.

However, equally with the image of Štefánik, the folkloric image of "the daddy" T. G. Masaryk - founder of the liberating state - was subject to officially developed cult. This image was created on the base of their fight for a national liberation from Austro-Hungarian Empire. Štefánik's image was also connected with his pursuing in Bolshevik Russia, and with latter negation of his "cult" by the communist regime.

The oral tradition in Slovakia puts stress on Štefánik's position of "a father" and "a good ruler" of country, perhaps suggesting continuity with ideas of Austro-Hungarian rulers. There are several features of folk fairytales and fables in folk stories related to his life. The motives of "the good ruler" and of "the protector of the fatherland" and the image of Štefánik as a representative of "Europeness" or even "worldliness" is coming back in interpretations of contemporary children.

Príspevok vznikol v rámci rakúsko-slovenského projektu „Miesta pamäti“ v Rakúsku a na Slovensku. Analógie a divergencie v r. 1999-2000. Vedúci projektu: Prof. Hannes Stekl.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Ročník 49, 2001, číslo 3
Vychádza štvrťročne

Hlavná redaktorka:
PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:
PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Tatiana Podolinská, PhD.,

Redakčná rada: Doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc., Univ. prof. Dr. Anna Divičanová, CSc. Drh.b., (MR), Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhD. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist (ČR), Doc. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhD. Martin Mešša, Doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc. (ČR), PhDr. Miroslav Válka, PhD. (ČR).

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma
Slovak Academic Press, spol. s r. o. P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences
Vol. 49, 2001, Number 3

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of Editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia
and SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences
Année 49, 2001, No 3

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang 49, 2001, Nr. 3

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVENSKÝ ANTIKVAČNÝ POKLAD